

Materiały szkoleniowe SKPB Warszawa 2014

Historia architektury w Polsce

Średniowiecze

1. Romanizm

Czas trwania: ok. 1038 r. do 1241 r. (poł. XIII w.)

Cechy:

- głównie sztuka sakralna
- podstawowy materiał kamień
- budowle masywne zbudowane z najprostszyc brył geometrycznych
- głównie budowle bazylikowe (nawa główna wyższa od bocznych posiadająca własne okna), na planie podłużnym - charakterystycznym elementem była również nawa poprzeczna, czyli transept, tworzący wraz z nawą główną plan krzyża łacińskiego, do mniejszych budowli plany centralne
- surowość architektury podkreślały grube mury budowane z dużych kamiennych bloków
- od k. XI w. powszechnie stosowano sklepienia kolebkowe na gurtach i krzyżowe
- okna niewielkie dwu i trzydzielne
- opracowanie wejść w postaci portali uskokowych wypełnionych dekoracją rzeźbiarską w tympanonie i na archiwoltach, rzeźba podporządkowana architekturze pojawia się na kapitelach, kolumnach, filarach, wspornikach, tematyka ST i NT, a także symboliczna i mitologiczno-fantastyczna
- kolumny romańskie o tzw. głowicach kostkowych
- późnoromańska architektura zakonu cystersów wprowadza użycie cegły, a także łuk ostry

Przykłady:

Polska	Teren uprawnień
Kolegiata NMP w Tumie pod Łęczycą	Rotunda w Cieszynie
Rotunda św. Prokopa w Strzelnie	Kościół Świętych Pustelników Świerada i Benedykta w Tropiu

Terminy:

- *absyda*
- *archiwolta*
- *biforium/triforium*
- *empora*
- *gurt*
- *kapitel*
- *lizena*
- *polichromia*
- *portal*
- *rotunda*
- *sklepienie kolebkowe*
- *transept*
- *tympanon*

2. Gotyk

Czas trwania: od II poł. XIII w. do I poł. XVI w.

Cechy:

- rozwój architektury miejskiej oraz rycerskiej (zamków obronnych)
- konstrukcja ostrołukowa sklepień opartych na żebrach i systemie podpór – filarów, szkarp, łuków przyporowych stanowiących element dźwigający i odciążający ściany (stają się bardziej ażurowe)
- w Małopolsce stosowanie systemu filarowo-skarpowego
- stosowanie na szeroką skalę cegły, łączonej w Małopolsce z kamiennymi detalami
- rozbudowana dekoracja rzeźbiarska podporządkowana konstrukcji
- obok występującego już w romanizmie typu bazylikowego pojawił się także typ halowy (wszystkie nawy miały jednakową wysokość)
- rozbudowany system żeber, które dzieliły wysklepki (czyli pola sklepień między żebrami) na mniejsze pola, umożliwił powstawanie nowych typów sklepień m.in.: gwiaździstych, sieciowych, palmowych, kryształowych

Przykłady:

Polska	Teren uprawnień
Kościół Mariacki w Krakowie	Kościół Bożego Ciała w Bieczu

Ratusz staromiejski w Toruniu	Dom Gotycki w Nowym Sączu
Zamek w Malborku	Zamek w Dębnie

Terminy:

- *blenda*
- *hurdyce, machikuły*
- *krenelaż*
- *kwiaton*
- *laskowanie*
- *łuki przyporowe*
- *maswerk*
- *pinakiel (sterczyna)*
- *przypora (skarpa, szkarpa)*
- *rozeta*
- *sklepienie krzyżowo-żebrowe, gwiaździste, sieciowe, kryształowe*
- *służka*
- *wimperga*
- *witraż*
- *zendrówka*
- *zwornik*

Renesans

Czas trwania: pocz. XVI w. (ok. 1503) do pocz. XVII w.

Cechy:

- początkowo formy włoskie, potem nabiera cech rodzimych
- w początkowej fazie mecenat Zygmunta Starego (sprowadza artystów z Florencji) oraz wyższego duchowieństwa np. Prymasa Jana Łaskiego
- polskie wzorcowe realizacje: przebudowa Zamku Wawelskiego (od ok. 1507 r.) oraz Kaplica Zygmuntowska (1519-33)
- ideał i wzór piękna sztuka antyku, odkrycia zabytków, a także traktatów starożytnych np. Witruwiusza *O architekturze* ksiąg dziesięć
- poszukiwanie ładu, porządku, idealnych proporcji brył
- rozwój architektury rezydencjonalnej

Przykłady:

Polska	Teren uprawnień
Zamek w Niepołomicach	Zamek w Suchej Beskidzkiej
Ratusz w Sandomierzu	Ratusz w Tarnowie
Kolegiata w Pułtusk	Konkatedra Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Żywcu (wieża, kaplica Komorowskich)
Dwór w Poddębicach	Dwór obronny w Szymbarku

Terminy:

- *alkierz*
- *arkady*
- *attyka*
- *boniowanie, rustyka, groszkowanie*
- *fresk*
- *kaseton*
- *kasztel*
- *kopuła, bęben (tambur), pendentywa, latarnia*
- *krużganek*
- *piano nobile*
- *podcienia*
- *sgraffito*
- *woluta*

Manieryzm

Czas trwania: przełom XVI i XVII w.

Cechy:

- porzucenie harmonii renesansowej na rzecz świadomej stylizacji, złudzeń przestrzennych, odwrócenia renesansowych porządków, wprowadzenia licznych elementów нефunkcjonalnych, dekoracyjnych

W Polsce wielość zjawisk artystycznych, główne nurty:

- włoski – manierystyczny:
floreński krąg Santi Guccio

wenecki np. Bernardo Mirando w Zamościu

- niderlandzki głównie Pomorze, ale także Lwów i południowa RP

- rodzimy (synteza różnych nurtów z miejscową tradycją) np.: Kazimierz Dolny

Przykłady:

Polska	Teren uprawnień
Zamek w Baranowie Sandomierskim	Zamek w Krasieczynie
Fara w Kazimierzu Dolnym	Kościół Bernardynów w Przeworsku

Terminy:

- *maszkaron*

- *horror vacui*

Barok

Czas trwania: I poł. XVII w. do II poł. XVIII w.

Cechy:

- trzy okresy o zróżnicowanej stylistyce: czasy Wazów, Jana III Sobieskiego i panowania Wettinów

- okres kontrreformacji (Sobór Trydencki 1563) stąd rozwój architektury sakralnej realizującej propagandowe cele Kościoła

- prekursorska działalność zakonu jezuitów

- fazę wczesną charakteryzują klasyczne proporcje, spokój i surowość, dopiero rozkwit a następnie schyłek przynosi coraz bardziej skomplikowane plany, dynamicznie kształtowaną bryłę zewnętrzną, stosowanie linii krzywych, falistych, bogactwo detali, sztukaterii

- architekturę obronną zastępuje rezydencjonalna w typie między dziedzińcem a ogrodem (*entre cour et jardin*)

Przykłady:

Polska	Teren uprawnień
Kościół św. Piotr i Pawła w Krakowie	Kolegiata Bożego Ciała w Jarosławiu
Pałac Branickich w Białymstoku	Pałac Mniszchów w Dukli
Ratusz w Buczaczu	Letni Pałac Lubomirskich w Rzeszowie

Terminy:

- *belkowanie*
- *entre cour et jardin*
- *kwadratura, malarstwo iluzjonistyczne*
- *mansarda, lukarna*
- *oficyna*
- *ogród francuski*
- *plazzo in fortezza*
- *pilaster*
- *półkolumna*
- *putto*
- *ryzalit*
- *sztukaterie, stiuk*
- *typ Il Gesu*

Rokoko

Czas trwania: ok. 1720 -1790

Cechy:

- nurt w sztuce europejskiej nie stanowiący osobnej epoki stylowej obecny w ornamentyce, dekoracji wnętrz, rzemiośle
- związany z kulturą dworską
- zmysłowość, erotyzm, sentymentalna nastrojowość
- kameralne, intymne wnętrza, kolorystyka jasna i pastelowa, asymetryczne, kruche, drobne ornamenty, sztukaterie, złocenia, motywy floralne i egzotyczne

Przykłady:

Polska	Teren uprawnień
Sobór św. Jura we Lwowie	Wnętrze kościoła św. Marii Magdaleny w Dukli
Wnętrza pałacu w Nieborowie, Wilanowie	Wnętrza zamku w Łańcucie

Terminy:

- *chinoiserie*
- *intarsja, inkrustacja*
- *rocaille*

Klasycyzm

Czas trwania: II poł. XVIII w. do lat 30. XIX w.

Cechy:

- początek za czasów panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego
- wzór architektura starożytnej Grecji i Rzymu
- powrót do antycznych proporcji, planów budynków (popularnych centralnych), detali
- rozwój architektury miejskiej oraz rezydencjonalnej

Przykłady:

Polska	Teren uprawnień
Teatr Wielki w Warszawie	Pałac Dzieduszyckich w Zarzeczcu
Pawilony ogrodowe w Puławach	Pawilony ogrodowe w Łańcucie

Terminy:

- *ogród angielski, romantyczny*
- *portyk*
- *styl pompejański*
- *wielki porządek*

Historyzm

Czas trwania: I poł. XIX w. do pocz. XX w.

Cechy:

- naśladowanie, czerpanie ze stylów minionych epok
- geneza w romantycznej tęsknocie za przeszłością
- symbolizm przypisywany m.in. architekturze sakralnej gotyckiej
- alegoryczność zaznaczająca się w dekoracji, programach ikonograficznych, doborze konkretnego stylu do typu budynku
- okres poszukiwania stylu narodowego – nośnika idei narodowościowych jednoczącego społeczeństwo pozbawione państwa własne koncepcje tworzą m.in.: Stanisław Witkiewicz - styl zakopiański, Jan Sas-Zubrzycki - styl nadwiślański

Przykłady:

Polska	Teren uprawnień
Gmach Politechniki w Warszawie	Ratusz w Nowym Sączu
Pałac Izraela Poznańskiego w Łodzi	Pałac Goetzów w Brzesku - Okocimiu
Dom pod Jedłami w Zakopanem	Orkanowy Uniwersytet Ludowy w Gaci

Terminy:

- eklektyzm

- styl narodowy (zakopiański, dworkowy, nadwiślański, wiślano-bałtycki)

Secesja

Czas trwania: od lat 90. XIX w. do ok. 1914 r.

Cechy:

- sprzeciw wobec historyzmu, poszukiwanie stylu adekwatnego do epoki
- korzystanie z osiągnięć technologicznych i konstrukcyjnych m.in. żelazobetonu
- dekoracyjność, asymetryczność, płaszczyznowość, subtelna kolorystyka, inspiracje sztuką japońską, motywy floralne, animalistyczne, ale też zgeometryzowane
- „dzieła totalne” - *Gesamtkunstwerk*, jedność wszystkich gałęzi sztuki
- na terenie Galicji wzorzec stanowiła secesja wiedeńska

Przykłady:

Polska	Teren uprawnień
Willa Leopolda Kindermanna w Łodzi	Kamienica pod Żabami w Bielsku-Białej
Stary dworzec kolejowy w Katowicach	Dworzec kolejowy w Tarnowie

Terminy:

- *Arts and Crafts*

- żelazobeton

Modernizm

Czas trwania: I poł. XX w. do lat 80. XX w.

Cechy:

- forma wynika z funkcji
- odrzucenie zbędnego detalu, dekoracyjności, minimalizm środków

- znaczenie konstrukcji często podkreślanej w bryle, postęp inżynierii – nowe materiały (np. stosowanie do ścian osłonowych celolitobetonu), konstrukcje m.in. konstrukcja szkieletowa typu dom-ino stosowana przez Le Corbusiera
- nowe koncepcje urbanistyki miejskiej – Karta Ateńska

Przykłady:

Polska	Teren uprawnień
Dom Lachertów na ulicy Katowickiej w Warszawie	Willa Patria w Krynicy
Prudential w Warszawie	Sanatorium Wiktor w Żegiestowie Zdroju

Terminy:

- *funkcjonalizm*
- *Karta Ateńska*
- *5 zasad architektury Le Corbusiera*
- *styl międzynarodowy*

Socrealizm (realizm socjalistyczny)

Czas trwania: 1949-1956

Cechy:

- podstawowa i jedyna metoda twórcza narzucona przez partię komunistyczną
- architektura „narodowa w formie, socjalistyczna w treści” zgodnie z hasłami marksistowskimi
- podporządkowanie architektury celom politycznym, propagandowym
- ikonografia nawiązująca do tematyki robotniczej, apoteozy pracy
- monumentalizm, neoklasycyzm, wzorce w architekturze polskiego renesansu

Przykłady:

Polska	Beskidy
Marszałkowska Dzielnica Mieszkaniowa, Warszawa	Osiedle Dąbrowskiego w Rzeszowie (m.in. Dom Kultury)
Nowa Huta, Kraków	Osiedle Grunwaldzkie w Bielsku-Białej

Postmodernizm

Czas trwania: od lat 80. XX w.

Cechy:

- odrzucenie unifikującego architektury modernizmu na rzecz pluralizmu stylowego:
neoregionalizmu, neostyli, symbolizmu, dekonstrukcji, high-tech

Przykłady:

Polska	Teren uprawnień
Wyższe Seminarium Duchowne Zgromadzenia Księży Zmartwychwstańców w Krakowie	Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej w Przemysłu
Gmach Filharmonii w Łodzi	Galeria Sfera w Bielsku-Białej

Wybrana literatura ogólna:

Atlas zabytków architektury w Polsce, red. Faryna-Paszkiewicz H., Omilanowska M., Pasieczny R, Warszawa 2003.

Basista A., *Historia architektury od początków do końca XVIII wieku*, Białystok 2004.

Koch W., *Style w architekturze : arcydzieła budownictwa europejskiego od antyku po czasy współczesne*, Warszawa 2011.

Mączyński Z., *Elementy i detale architektoniczne w rozwoju historycznym*, Warszawa 1997.

Miłobędzki A., *Zarys dziejów architektury w Polsce*, Warszawa 1988.

Pevsner N., *Historia architektury europejskiej*, Warszawa 1976.

Słownik terminologiczny sztuk pięknych, red. Kubalska-Sulkiewicz K., Warszawa 2012.

Wybrana literatura szczegółowa:

Architektura gotycka w Polsce, tom I-III, red. Mroczko T., Arsyński M., Warszawa 1995.

Basista A., *Betonowe dziedzictwo: architektura w Polsce czasów komunizmu*, Kraków 2001.

Bogdanowski J., *Architektura obronna w krajobrazie Polski. Od Biskupina do Westerplatte*, Warszawa 1996.

Gutowscy B. i M., *Architektura secesyjna w Galicji*, Warszawa 2001.

Karpowicz M., *Barok w Polsce*, Warszawa 1991.

Kozakiewiczowie H i S., *Renesans w Polsce*, Warszawa 1976.

Stefański K., *Architektura XIX wieku na ziemiach polskich*, Warszawa 2005.

Świechowski Z., *Architektura romańska w Polsce*, Warszawa 2000.